

חידושים מילוניים במילון שרשות כסף ליוסף אבן כספי

יוסף בן אבא מרי אבן כספי נמנה עם חוג הפילוסופים הרדיקליים, תלמידיו של הרמב"ם וממשיכיו, שקם בפרובנס במאה ה'13. כספי אף חיבר שני פירושים (אזוטרי ואקזוטרי) למורה הנבוכים של הרמב"ם. כספי לא עסק בנושאים פילוסופיים בלבד, אלא גם בלשון, באתיקה ובפרשנות המקרא. עם זאת ניתן לומר, שאת עיקר תפקידו ראה בפירוש כתבי הקודש על פי הפילוסופיה בכלל וההיגיון בפרט.¹ בדרכו זו ראה עצמו סולל דרך ומחדש נתיב על פני קודמיו.² וכפי שהוא עצמו כותב פעמים רבות, מטרתו היא "להבין בתורה וביתר ספרי המקרא על דרך העיוני וההיגיוני", ובפרשנותו הוא "נאמן בדרכים ההם לא דרכו כם הראשונים".³

במסגרת פרשנותו לכתבי הקודש חיבר כספי מילון ללשון העברית, שרשות כסף, כדי להבין את כתבי הקודש כראוי. המילון טרם פורסם; הוא מצוי בכתבי יד בלבד. הוא יעמוד במוקד הדיון שיוצע במאמר זה על הקשר בין לוגיקה ללשון במשנתו של כספי.

- * מאמר זה נכתב לצד עבודת דוקטור על משנתו של יוסף כספי, הנכתבת בהנחייתה של פרופ' מאיה פרוכטמן. אני מודה לפרופ' פרוכטמן על שהתירה לי לפרסם דברים הקשורים למחקר, קראה את המאמר והעירה את הערותיה המועילות. תודותיי נתונות גם לפרופ' חנה כשר על שקראה את המאמר ועל הצעותיה וסיועה. ההדגשות בציטוטים שבמאמר הן שלי אלא אם כן צוין אחרת. כל ההפניות לפירושו של כספי לתנ"ך המובאות במאמר זה מסתמכות על מהדורת "הכתר", אלא אם כן צוין אחרת. שני החיבורים של כספי העומדים במרכז הדיון במאמר הם רתוקות כסף ושרשות כסף. שני החיבורים מצויים בכ"י רומא אנג'ליקה OR 60 (ס' 11708 במכון לתצלומי כתבי יד בספרייה הלאומית בירושלים), והם מצוטטים מכתב יד זה.
1. על היחס בין ההיגיון לפילוסופיה כותב כספי (משלי, פרק י'): "ואמר בואסי [בואטיוס, מ"ק]: ההגיון מפתח הכסף הפותח החדר אשר בו תשכב הפילוסופיה במטות זהב". לאמור, תורת ההיגיון היא אמצעי וכלי שדרכו ניתן להבין את כתבי החכמה, שהם המטרה.
  2. כשר ומנקין; ראק, מצרף, עמ' 48; אסלנוב, מדקדקים, עמ' 323; כשר, שולחן כסף, עמ' 14-15; רוזנברג, היגיון, עמ' 15-18, 105-106; רנאן, המחברים, עמ' 131-136. וראה כשר, כספי, עמ' 15: "ר' יוסף אבן כספי כתב למעלה מעשרים חיבורים הניתנים לקטלוג במקצועות שונים [...] עם זאת ניתן לומר, כי מיום שעמד על דעתו וגייש את השקפת עולמו היה כספי פרשן פילוסופי למקרא בכל לבבו ובכל דרכיו". טברסקי (כספי, עמ' 133) ערער על התפיסה שכספי הוא פרשן מקרא; לדעתו שימשה הפרשנות בידי כספי כלי עזר להתבטאויות פילוסופיות. ואולם, כאמור, לא כך נראה מכתבי כספי. וראה צייטקין, עמ' 157-158; ראק, מצרף, עמ' 26.
  3. פתיחה לקבוצת כסף.

מטרת המאמר להראות, שפירושים והגדרות רבים שאינם זהים בין מילונו של כספי למילונים אחרים נובעים ממשנתו הפילוסופית של כספי, ועומד מאחוריהם עיקרון לוגי שגרם לכספי לפרש כפי שפירש. לשם כך נשווה בצורה שיטתית בין הפירושים הסמנטיים במילונו של כספי לפירושים מקבילים במילונים של קודמיו – אבן ג'נאח ורד"ק. השוואה זו תראה, שהשוני בין מילונו של כספי למילונים של אבן ג'נאח ורד"ק אינו רק בפירושויו אלא גם בהנחת היסוד השונה העומדת בבסיסו. עקב כך הוא הציע פירושים ייחודיים, וקצתם ייבחנו במאמר זה.⁴

א. יוסף כספי ושיטתו הלוגית-הלשונית

כספי פירש את כתבי הקודש על פי ההיגיון. ברצותנו להבין מהו ה"היגיון" שעליו דיבר כספי עלינו לברר, כיצד הגדיר זאת כספי עצמו. במצרף לכסף כותב כספי כך:

אל ידמה שום אדם לבא עד תכלית שלמות ידיעת דברי התורה, ופירושיה אשר באו על ידי הנביאים, אלא אם כן הוא בקי בקיאות גמורה בהסכמת לשון העברי אשר בו חוברו הספרים האלה הקדושים ובקיאות גמורה במלאכת ההגיון המישרת כל לשון וכל מחשבה, ר"ל, דבור – חיצוני ופנימי.⁵

לאמור, תורת ההיגיון היא המקשרת בין המחשבה והתוכן העמוק של המילה (הדיבור הפנימי) לבין המסמן הלשוני (הדיבור החיצוני).⁶ כספי הולך בכך בעקבות רבו, הרמב"ם, שכתב: "תתן לכח המדבר דרכים מושכלות והוא הדבור הפנימי [...] ותתן זאת המלאכה ג"כ דרכים משותפים לכל הלשונות, ידריכו בהם הדיבור החיצוני אל היושר, עד שיהיה מה שיליץ בו בלשון, נאות למה שבסתר ומשתנה לו".⁷ לאמור, ההיגיון קובע את השימוש הנכון בשפה. רוזנברג הגדיר זאת ברורות: "ההיגיון קובע את השמוש הנכון ב'מליצות', כלומר בשפה. אלא שכאן יש להבדיל בין החוקים הקונבנציונאליים והפרטיקולריים שהם תוצאה של הסטרוקטורה של שפה מסוימת, לבין חוקיו של תחביר אוניברסאלי החלים על כל השפות כולן".⁸

4. אין ספק שכספי התבסס במילונו ובספר הדקדוק שלו על המילונים של קודמיו, ובפרט אלה של אבן ג'נאח ורד"ק. להשפעתו של אבן ג'נאח על המילונאות בכלל ראה ממך, אבן ג'נאח, עמ' 129–131.
5. ראק, מצרף, עמ' 163.
6. כספי (רתקות, פרק יב, עמ' 13) מאפיין במקומות נוספים את "הדיבור הפנימי": "ולכן המהדרין שיקפידו על לשונם, לא יצא מפיהם מלה רק בלשון הקדש ויבינו עצמות כוונתה בלב שהוא 'הדיבור הפנימי'". לאמור, הדיבור הפנימי הוא המחשבה והמובן העמוק של המילה. וראה בעניין זה כשר, כספי, עמ' 105; רוזנברג, לוגיקה, עמ' 122.
7. מלות ההגיון, שער יד.
8. רוזנברג, לוגיקה, עמ' 122–123. וראה שם, עמ' 122–126, כמה הגדרות למונח היגיון. ראק (מצרף, עמ' 48–49) טוענת לזהות בין "היגיון" ל"בלשנות" אצל כספי: "מלאכת ההיגיון",

במקומות רבים כותב כספי, שהמדקדקים והמילונאים שקדמו לו טעו משום שחסרה להם ידיעה בתורת ההיגיון. כך למשל כותב הוא בפתיחה למילונו שרשות כסף:

וברוב השרשים נראה איך נטו [=סרו מדרך האמת] המדקדקים הקודמים ובפרט החכם אבן גאנח והחכם אבן קמחי... וגרם להם זה סכלותם במלאכת ההגיון אשר ענינה וְגִדְרָה אינה רק [=אלא] הַיְשָׁרֶת הדבור הפנימי והחיצוני. אם כן כמה נהיה ישירים ואיך נדע פקודי השם הישרים? אלא אם כן נלמוד תחלה זאת המלאכה אשר הדורים פְּיָשָׁר.

לאמור, יתרונו של כספי כפרשן מקרא וכמילונאי נובע משימוש בתורת הלוגיקה בבואו לפרש את ספרי הקודש.⁹ בהקדמה לשרשות כסף מפנה כספי לשלושה ספרים פרי עטו שבעזרתם יוכל הלומד והמעייין להבין את "יסודי לשון הקודש":

ולכן מי שירצה לעמוד על יסודות לשון הקדש יעמוד תחלה על שלשֵׁת הספרים שזכרנו: הראשון קצור ההגיון הכולל לכל הלשונות הנקרא צרור הכסף; השני פרקים כוללים מדרכי לשון הקדש הנקרא רתוקות כסף; השלישי פרקים בשרשים מלשון הקדש הנקרא שרשות כסף.

כדי להבין היטב את הלשון העברית יש לעיין אפוא בכל הספרים הללו, העוסקים בשלושה מישורים:

- א. צרור הכסף: חיבור המבוסס על תורת ההיגיון.¹⁰ חיבור זה עוסק בענייני של הלשונות כולן, והוא "תקציר מעובד של האורגנון לאריסטו".¹¹
- ב. רתוקות כסף: יישום של כללי ההיגיון והלוגיקה בכל הנוגע לשפה העברית.¹²
- ג. שרשות כסף: מילון המבאר בצורה פרטנית כל שורש ושורש בשפה העברית.

וביתר ביאור, הספר הראשון והכללי שמעייין צריך להיזקק לו כדי להבין כראוי

הלוגיקה, היא עבור ריא"כ – ובכך הוא תלמיד נאמן למסורת הפילוסופית האריסטוטלית – תורת הבלשונות הכללית". ואולם יש לנהוג זהירות בהקבלה מוחלטת זו. וראה גם כשר, כספי, עמ' 120: "התחום בין הלוגיקה ובין תורת השפה אינו חד ומוגדר".

9. הדברים נאמרים, כמוכח, מנקודת ראותו של כספי. ממן (פילוסופיה, עמ' 358) הטיב להוכיח שאבן ג'נאח "לא נתן גט כריתות לפילוסופיה וללוגיקה, ושחיבתו להן עדיין ניכרת".

10. צרור הכסף עורנו בכתב יד. את חלקו השישי – ספר ההטעאה – ההדיר שלום רוזנברג (רוזנברג, הטעאה). לסקירה נוספת של צרור הכסף ראה בין השאר כשר ומנקין, עמ' 384; רוזנברג, שם, עמ' 275; הנ"ל, לוגיקה, עמ' 75–77.

11. כשר ומנקין, עמ' 384.

12. רתוקות כסף טרם פורסם. ראה לעיל.

את ספרי הקודש הוא קיצור תורת ההיגיון של אריסטו. ספר זה, לדעת כספי, עוסק בעניינים בלשניים כלליים ונוגע לכלל השפות. הוא הבסיס האיתן שעליו נשענת תורת הלשון בכללה. הספר השני הוא העוסק בהעברה של כללי ההיגיון אל השפה העברית. רק אחרי שני הספרים הללו ניתן להיכנס לפרטים – לפירושו של כל שורש ושורש על בסיס תורת ההיגיון שהוצעה בספרים הקודמים. זהו ייחודו של כספי במילונו העברי שרשות כסף. ואכן, מילון זה מבוסס על תורה כוללנית יותר, תורת ההיגיון.¹³

ב. רתוקת כסף ומעמדה של הלשון העברית

לדעת כספי, בדומה לחשיבה הארסטיטולית, כל השפות, כולל השפה העברית, הן פרי הסכמה אנושית.¹⁴ זוהי כנראה גם דעתו של הרמב"ם במקומות מספר.¹⁵ למרות הנחה זו מעמדה של הלשון העברית שונה אליבא דכספי. "מייסדי הלשון" (שאותם הוא מכנה לעתים "בעלי הלשון", "חכמים שלמים", "חכמים בטבע המציאות כולו" או "המדברים ברוח הקודש") דייקו בדברים, ולא השאירו שום דבר ליד המקרה. השפה העברית מושלמת לדעתו, והיא מתאימה התאמה מלאה לכללי חכמת ההיגיון.¹⁶ וכך כותב כספי: "עוד הפליגו מיסדי לשון הקדש והנביאים בשמות ובמלות שהניחו לדברים, להודיענו מטבעי הדברים הנמצאים הרבה [...] והמשל בזה: קראו לזה המין שלנו שם 'אדם'. והכוונה בשם 'אדם' להורות על שקצת יסודותיו הוא האדמה. ובשם 'איש' שקצתם 'איש'".¹⁷ עולה מדבריו, שהלשון העברית מיוחדת בכך שכל מילה ומילה רומזת בה בדקדוק רב על מה שהיא מסמנת ועל תכונותיה.¹⁸

13. על הקשר בין המילונאות של כספי לתורת ההיגיון ראה עוד אסלנוב, מילון, עמ' 179–184.
14. ראה על כך אסלנוב, שם, עמ' 125–137.
15. במורה נבוכים ב, ל מניח הרמב"ם, "שהלשונות הסכמיות ולא טבעיות". וראה רוזנברג, לוגיקה, עמ' 166; כשר, כספי, עמ' 120–124; רוזנברג, פרשנות, עמ' 89–99).
16. אסלנוב (מילון, עמ' 125–130) מרחיב מאוד בעניין זה. עוד הוא מוסיף, שמתקני השפה דאגו לערפל את כוונת דבריהם עד "שלא תוכן כוונתם רק לאחד מני אלף" (שם, עמ' 128). וראה שם הפניה לדברים שכתב כספי בשורש יר"ש, שמייסדי הלשון דאגו "לחתום העניינים ושלא יוכנו על אמיתתם רק לאנשים מבקשי האמת, כי למבקשי הכוזב בכלל והם ההומן מה להם לאמת? ואין להם חלק ונחלה בו". היינו, ההבנה האמתית של השפה נועדה לבעלי ההיגיון ול"מבקשי האמת" בלבד.
17. כספי, רתוקת, עמ' 44–45.
18. אסלנוב, מילון, עמ' 125–129. וראה עוד כשר, כספי, עמ' 124–134. וכפי הגדרתה של כשר (שם, עמ' 126–127): "המשותף בין שפות אלו [=עברית, ארמית וערבית], בניגוד ללטינית וכנראה גם לשפות אחרות, הינו בקשר בין שמות העצמים לבין תכונותיהם. העברית וקרובוותיה הן, אפוא, שפות הסכמיות מנומקות. לעומתן, הלטינית אין בה אלא 'חיבור אותיות בהודמן ובקריי'". ושם, עמ' 130: "הפילוסופים או הנביאים יצרו קשר בין המלה המסמנת ובין העצמים המסומנים ובכך הפכו את השפה לאמצעי דידקטי. מטרתם [...] להגשים מטרה לימודית: להועילנו כשיודיעו לנו טבע כל דבר ודבר בקראם שמות לדברים".

בשל החשיבות הגדולה שייחס כספי לשפה העברית הוא כתב את חיבורו רתוקות כסף, או פרקי יוסף בשמו המקורי.¹⁹ בספר זה הוא יישם את כללי ההיגיון ואת תורת הבלשנות בכל הנוגע לשפה העברית,²⁰ וניתן לראות בו מעין הקדמה ובסיס למילון הגדול שרשות כסף. חיבור זה מצוי בכתב יד יחיד, וטרם פורסם.²¹ וכך כותב כספי בהקדמה לרתוקות כסף:

ואנחנו ראינו לסדר זה הספר ראשונה, כדי שיהיה הקדמה לספר השרשים שעשינו, המכונה שרשות כסף; כי בו יתבארו הפרטים, ובכאן – הכללים [...] ולכן אנחנו כאשר נניח [=נפרש] השרשים, נרמוז תמיד על זה הספר [=רתוקות כסף] ונאמר: "כמו שבארנו בפרקים". וקראנו זה הספר פרקי יוסף, ועל שם יחסנו רתוקות כסף.

לאמור, רתוקות כסף מבאר את הכללים וההנחות שעליהם מבוסס שרשות כסף. שלוש סיבות נותן כספי לכך שערך הקדמה וכללים בצורה נפרדת, ולא עירב ושזר את הכללים במילון גופו:

(א) "האחת, כי הכולל יותר ידוע אצלנו מן המיוחד": אנשים רבים קוראים ומכירים את העניין בצורה כללית, ואינם מתעמקים ונכנסים לפרטים. משום כך כדאי להגיש לאנשים תחילה את הכללים בנפרד, כי סדר הצגת הדברים הוא מן הידוע אל הפחות ידוע.

(ב) "והשנית, כדי שיהיו ההקדמות ראשונות ועצמותיות": יש לתת זכות קדימה לכללים ולייחד אותם בפני עצמם לפני הפרטים. כך הסדר הוא מבני: הכללים הם בגדר ההקדמות (הנחות יסוד) לפרטים, וההפרדה יוצרת מעמד ייחודי לכללים.

(ג) "והשלישית, כדי שלא יקרה הפּפּל והשנות דברים": אם הכללים יישזרו בתוך הפרטים בצורה עניינית, יהיו כפילות וחזרה על אותם הכללים פעמים רבות.

רתוקות כסף בנוי שלושה חלקים:

19. בשנת 1331 ערך כספי "רשימת מצאי של ספריו וכינה אותם בשמות הכוללים בתוכם את המילה כסף בהתאם לכינויו. או גם הסב את שמות ספריו הראשונים: ספר הסוד נקרא מעתה טירת כסף [...] " (כשר, שולחן כסף, עמ' 17). גם את ספרו פרקי יוסף, שבו אנו עוסקים, הסב כספי לרתוקות כסף.

20. כך מתאר כספי את רתוקות כסף (בהקדמה לחיבור), הכולל, לדבריו, "הפנות [=אבני היסוד] היסודיות ללשון הקדש; ויהיה זה נמשך לפנות ה'היגיון' [=צרוך הכסף] שסדרנו בקצור הקטן אשר לנו". לאמור, רתוקות כסף עוסק בלשון העברית ומיישם בה את כללי ההיגיון. סקירה נרחבת של ספר זה תובא במאמר נפרד.

21. כ"י רומא אנג'ליקה OR 60. כאן המקום להודות לד"ר אורי מלמד על ששלח לי את העתקתו לספר רתוקות כסף, ובכך אפשר לי לבדוק ולהשוות את העתקתי.

- (1) תוכן עניינים (לוח זכרון בלשונו של כספי), המביא שבעים ושלוש כותרות תמציתיות של תוכן הספר (ראה בנספח).
- (2) שבעים ושלושה פרקים, הכוללים הסבר מקוצר של שבעים ושלושה העניינים. חלק זה נקרא לוח הפרקים.
- (3) ביאורים ארוכים ומפורטים לשבעים ושלושה הפרקים שבחלק השני.²²

כספי מסביר מדוע נקט מבנה זה: "ואנחנו נסדר תחלה פרקים קצרים, ואחר נעשה ביאורים לאחד אחד; כי טוב שיעשה זה על ידינו, מאשר יעשה על יד אחר". לאמור, הפרקים הקצרים אכן כוללים בתוכם את הידע הנצרך והנדרש. עם זאת, לא לכול יהיו הפרקים הקצרים מובנים, ועדיפה האפשרות שהמחבר עצמו יכתוב באריכות את הביאור לכתביו מן האפשרות שאדם אחר יעשה זאת.

רתוקות כסף כולל עניינים רבים (ראה תוכן העניינים בנספח). כל נושא ונושא מופיע ברתוקות כסף, כאמור, בשלושה מישורים: במשפט אחד שהוא מעין כותרת-תוכן, בהסבר מקוצר ובביאור ארוך. בפרק השישי של הספר עומד כספי על הצורך למצוא מכנה משותף לכל ההיקריות של כל שורש ושורש. נביא כאן את דבריו, בשלושת המישורים, מתוך רתוקות כסף, ולאחר מכן נבחן דוגמאות ספציפיות מן הספר שרשות כסף.

בתוכן העניינים של רתוקות כסף, בכותרת השישית, נכתב: "להודיע כי מצד שנעלמו שם-אלו הדיוקים מאבן גאנח ואבן קמחי, נטו בספרי השרשים שעשו".²³ בגוף הפרק נאמר:

לכן מצד דיוק, שני החכמים הנזכרים, הנה מה שסדרו שרשים אבן גאנח ואבן קמחי – וברוב שהוא ככולו, חלקו השרש לענינים רבים ואמרו "וענין אחר", מבלי שהניחו בראש הוראה כוללת לשרש שרש – היה נְטָיָה מן האמת, לפי העיון הדק שהורה אותנו אבן רשד.²⁴ וכן מה שלא ישימו הבדל כלל בין הנרדפים, היה נטיה מן האמת, לפי העיון הדק שהורה אותנו אבן-חמד.²⁵ ומי שיעלם ממנו שני אלו הדיוקים²⁶ יעלם ממנו רוב האמתות ממעשה בראשית ומעשה מרכבה.²⁷

22. בחלק זה חסרים בכתב היד חמישה "ביאורים" – מביאור י' עד ביאור י"ד.
23. כספי הניח (בשתי הכותרות הקודמות, ד' וה') שתי הנחות: (א) מילים בנות אותו השורש, אף אם הן שונות בהוראתן, יש להן מכנה משותף; (ב) המילים הנרדפות (סינונימים) אינן נרדפות לחלוטין, ויש ביניהן בידול משמעות. אבן ג'נאח ורד"ק לא קיבלו, לדעת כספי, את ההנחות האלה, ומשום כך טעו בפירושים.
24. אבן רשד, היגיון, עמ' ג. הוא זה שלימד את העיקרון לתת מכנה משותף להיקריות השונות של אותו השורש. בזה טעו קודמיו של כספי, שכן מיהרו לחלק את השורש לעניינים רבים ולמשמעויות שונות.
25. אבו חמד, הוא אלגזאלי, עמד בספרו כוונות הפילוסופים על הצורך להוגייה-חסכני למצוא בידולי משמעויות בין סינונימים. וראה בספר ההטעאה, הטעות הרביעית: "וכן יוטעה בענין מה שיש לו שני שמות ויָרָא שאין הבדל ביניהם כמו חרב שלח סכין מאכלת. ובכלל כי רוב

ובביאור לפרק כותב כספי:

ראה איך בהעלם, מְרַבֵּים מן הקודמים, שני אלו הדיוקים הדבקים,²⁸ נעלמה מהם הלכה ברוב השרשים. וזה, כי הם כאשר יניחו השרש, יניחו בתחלת דבריהם, כי בו שנים שלשה ענינים או ארבעה חמשה או ששה ושבעה, ויאמרו תמיד: "וענין אחר". והנה בכמה מקומות לאין מספר יִיָחֶסוּ²⁹ ענינים רבים, ואין שם כי אם אחד-גמור-מוסכם,³⁰ כמו שנזכור על דרך משל שרש יא"ל, וכן או"ה – במקומות ושרשים ששם עֲנִינִים שונים. הנה הָרְעוּ ונטו מן דקדוק האמת, כי לא שמו בראש השרש ענין אחד כולל ומשותף לכל המינים שתחתיו, כמו שנבאר בשרש או"ה. ולכן הראוי להניח בתחלת שרש הוראתו הכוללת כולו, עד שאותו הענין יהיה "סוג כולל" לכל הנכנסים תחתיו; ואחר, להניח הבדלי המינים אשר תחתיו ולומר "וענין אחר", עד שנדע תחלה מהו הצד השווה לכולם, ואחר מהו ההבדל בין קצתם לקצתם.³¹ כי זהו דרך כל ה"הגיון" וכל יושר בדבר דבר.³² וראה הפלגת-עצלת-העיון מאבן גאנח ואבן קמחי, כי הם בקצת שרשים, ואם היו על המעט, דָּרְכוּ זה-הדרך. וכי היה זה העיון והדיוק כבד עליהם, עזבוהו ברובו שהוא ככולו.³³ ואולם מה שנהג אבן קמחי מנהג טוב הוא.³⁴ ואולם אנחנו כי אנו אין לנו רק לשום

- השמות הנפרדים יש ביניהם הבדל מה בהוראה, כאשר ידוקדק בתכלית, ואם בעיון גס יקראו נרדפים, וכבר אמר זה אבוהמד בספר אחד" (רוזנברג, הטעאה, עמ' 280; וראה שם, הערה 11).
26. מציאת מכנה משותף להומונימים ובידול משמעות לסיונוימים.
27. כספי הפילוסוף, כרמב"ם רבו, מייחס חשיבות עיקרית לידע האלוהות. לדעתו, תכלית חייו של האדם היא הידיעה במעשה בראשית ובמעשה מרכבה. כספי כאן כורך את מעשה בראשית ומעשה מרכבה. ואולם הרמב"ם בספר המדע, הלכות יסודי התורה ד, יא-יב, מחלק ביניהם: "כל הדברים האלו שדברנו בענין זה [=מעשה בראשית] כבר מדלי הם ודברים עמוקים הם, אבל אינם כענין עומק פרק ראשון ושני [=שם מעשה מרכבה] [...] שענין מעשה מרכבה אפילו לאחד אין דורשים בו [...] וענין מעשה בראשית מלמדין אותו ליחיד". כספי עצמו ייחד שני ספרים שונים לשני הנושאים – מזרק לכסף לפירוש מעשה בראשית, ומנורת כסף לפירוש מעשה מרכבה. וראה עוד כשר, מעשה בראשית; רביצקי.
28. ראה לעיל הערה 24.
29. הניקוד שלי. בכתב היד נוקד יִיָחֶסוּ. וראה להלן הערה 82.
30. אבן ג'נאח ורד"ק חילקו את השורש למשמעויות שונות, מבלי לשים לב שיש הוראה אחת המקשרת ומאגדת את כל המשמעויות.
31. היה עליהם לתת בתחילה פירוש כללי המקשר את כל המשמעויות, ולאחר מכן להתעסק בפרטים.
32. הרגלם של אבן ג'נאח ושל רד"ק לחלק למשמעויות סמנטיות שונות את ההוראה הכללית של השורש הוא "נטיה מן האמת", משום שאחד מכללי ההיגיון הוא החיסכון – מציאת מכנה משותף לכל הפרטים ולכל ההבנות הסמנטיות שמהם מורכב השורש.
33. אבן ג'נאח ורד"ק אימצו את "עקרון המכנה המשותף" פעמים בודדות. כספי מייחס גישה זו של קודמיו לעצלותם, ולכן שלא רצו להכפיף את עצמם לכללי ההיגיון.
34. כספי מבחין בביקורתו בין רד"ק לאבן ג'נאח. בפרשנות השורשים שלו מנסה רד"ק פעמים

יומנו ולילינו בדיוק בספרי הקדש, ובפרט במה שנוגע בשרשים מן המלות שבאו במעשה בראשית ומעשה מרכבה, נהגנו זה בפל³⁵. וכן נעלם מהם הדיוק שזכרנו ב"נרדפים"³⁶. ואנחנו אם שבארנוהו, אם שהעירונו עליו; כי אינו נקל למצוא הכל, אבל קרוב לנמנע! מצד שהעברי אינו בידנו³⁷. ובספר השרשים נבאר זה תמיד.

כספי מייחד אפוא סעיף לעניין מסוים שבו מתגלה הבדל חוזר ונשנה בינו לבין קודמיו. זה הוא חוק חסכוני, הכולל בתוכו שני עקרונות: (א) לכל ההיקריות השונות של אותו השרש יש מכנה משותף אחד. בהמשך המאמר נעסוק בעיקרון הזה ובדרך שבה כספי יישם אותו. אנו נכנה אותו "עקרון המכנה המשותף"³⁸; (ב) בידול משמעויות בין סינונימים – אין נרדפות מלאה בין מילים³⁹.

ג. שרשות כסף: מילון לוגי-פילוסופי של השפה העברית

במילון העברי שרשות כסף יישם כספי, כאמור, את תורת ההיגיון השייכת לכלל השפות, והחיל על השפה העברית את הכללים הפרטניים הנגזרים מתורת ההיגיון, כללים שהציג בספרו רתוקות כסף.

שרשות כסף טרם פורסם, והוא מצוי בארבעה כתבי יד: (א) כ"י רומא, אנגליקה OR 60 (ס' 11708 במכון לתצלומי כתבי יד בספרייה הלאומית בירושלים); (ב) צילום של כתב יד הנמצא בספריית לונדון – שטרן [8] (ס' 3953); (ג) כ"י פריס, הספרייה הלאומית, heb 1244 (ס' 11479); בסוף כתב היד נקרא הספר שרשות כסף; כתב יד זה מתוארך למאה ה-15⁴⁰; (ד) כ"י ששון 922 (ס' 9364); גם כתב יד זה מתוארך למאה ה-15). הן את רתוקות כסף הן את שרשות כסף החל כספי לכתוב לאחר שנת

רבות למצוא מכנה משותף לרוב ההיקריות של השורש. גם במאמר זה נוכל להבחין בכך, וראה בהמשך המאמר.

35. הקפדנו על "עקרון המכנה המשותף" בכל השורשים, כאמור.

36. אבן ג'נאח ורד"ק לא הקפידו למצוא בידול משמעות בסינונימים. וראה לעיל הערה 24.

37. לעתים מבאר כספי במה שונה מילה נרדפת מרעותה. במקרים אחרים הוא מעיר שלא ניתן לדעת במדויק ("קרוב לנמנע") מהי הוראתה של אחת המילים, משום שאין בספרי הקודש היקריות רבות שלה, והשפה העברית אינה שלמה. וראה להלן הערה 66. ראה גם אסלנוב, מילון, עמ' 130–132.

38. אסלנוב (שם, עמ' 150–156) דן בתופעה זו בסעיף העוסק בהומונימים. הוא מרחיב וכולל בדבריו שתי סוגיות: האחת, הנטייה של כספי להשוות בין גזרות שונות שיש להן אב משותף, כגון השורשים כל"א וכל"ל; והאחרת, דרכו של כספי למצוא מכנה משותף למילים ששורשן משותף אך משמעויותיהן שונות, כגון בָּרַךְ וּבִרְכָה. אנו נתמקד בסוגיה זו האחרונה ונרחיב אותה.

39. אסלנוב עוסק בתופעה זו בסעיף הדין בסינונימים (שם, עמ' 166–177). בתופעה זו אעסוק בהרחבה במאמרי המשך למאמר זה.

40. לאטט פרסם (כספי, תוצאות) על פי כתב יד זה לקט אקראי של שורשים.

1331, לאחר שרוב ספריו כבר נכתבו.⁴¹ בשנת 2001 פרסם סיריל אסלנוב ספר מיקף החוקר את שרשות כסף.⁴² את כתיבת מילונו שרשות כסף ראה כספי כחלק בלתי נפרד מפרשנות המקרא בכלל, ומן הקטעים במקרא הקשורים לפילוסופיה בפרט. וכמו שכתב הוא עצמו, בהקדמה לספרו רתוקות כסף:

עד שמשני אלו הספרים [=צרוור הכסף ורתוקות כסף] עם ספר השרשים שנסדר אחר זה הספר (=שרשות כסף), יעלה ביד כל אדם הפנות (=אבני היסוד) הכוללות שמהם יִדְעו לשונות ספרי הקדש על אמתתם ובפרט מה שבם מן הנמנה מכלל מעשה בראשית ומעשה מרכבה שהם ראשי כתובי הקדש.

לאמור, פירוש המילים הוא אמצעי בלבד להבנת כתבי הקודש בדרך הנכונה והאמתית, שהיא דרך ההיגיון.⁴³ החשובים מכל כתבי הקודש הם מעשה בראשית ומעשה מרכבה, שהם הפסוקים הקשורים לידיעת האלוהות.⁴⁴ משום כך, כפי שניגש כספי לבאר בספריו את כתבי הקודש, כדי ליישם את הכלים הלוגיים בפרשנות המקרא, כך גם ניגש לפרש את השורשים במילונו – להבין היטב את הכתוב בכתבי הקודש על בסיס תורת הלוגיקה.

ההשפעה הלוגית-הפילוסופית ניכרת אף במרכיבים החיצוניים של המילון ומבדילה אותו מן המילונים שקדמו לו. אמנה מספר הבדלים:⁴⁵

(1) מניית הערכים וסדרם: כספי מקבל אמנם את העיקרון שהשורש תלת-עיצורי, אולם הוא שואף למצוא מכנה אחד לקבוצה מרבית של רכיבים – עיקרון לוגי חסכני.

41. הוכחות לכך יובאו במאמרי "מילונו העברי של יוסף כספי" שבכתובים.
42. אסלנוב, מילון. הספר בנוי משני חלקים עיקריים. (א) הפרובנסלית של היהודים: חלק זה כולל רשימה של הגלוסות במילונו של כספי. דרכן מנתח אסלנוב את השפה הפרובנסלית של כספי בהשוואה לפרובנסלית של רד"ק. (ב) העברית של פרובנס – יוסף כספי ומקומו בהשתלשלות המילונאות העברית: חלק זה עוסק בתורת הבלשנות בכלל ובבלשנות משווה בפרט כפי שזו משתקפת במילון; בפירושים הסמנטיים השונים ובאטימולוגיה של השורשים העבריים; ובהשפעה של הפילוסופיה על הדקדוק והלקסיקוגרפיה.
43. כספי אינו הראשון שקישר בצורה אמיצה בין המילון לפרשנות המקרא. כבר במילונו של אבן ג'נאח אנו רואים זאת באופן מובהק. ראה למשל מה שכתב על כך ממך (אבן ג'נאח, עמ' 129): "בערכים רבים אבן ג'נאח נכנס לעומק הפירוש של פרשה שלמה או פרק שלם מן המקרא, משל מדובר בפירוש למקרא. הוא עשה שימוש רב ויעיל מאד בהשוואת העברית לערבית ולארמית כדי לברר הן עניינים של דקדוק והן עניינים של סמנטיקה".
44. על יחסו של כספי ל"מדעי האלוהות" וחשיבות הפסוקים העוסקים בכך ראה ראק, מצרף, עמ' 146–147.
45. במאמר זה עמדתי בקצרה על מספר הבדלים. במאמר אחר (קהן, ההדרה) יובא תיאור נרחב יותר של המילון ושל משנתו הלשונית של כספי, ויצוינו הבדלים נוספים בין מילונו למילונים של קודמיו.

מסביר כספי את דברי ישעיהו, הקורא לרשעים לחזור בתשובה: "אם תִּבְעִיּוֹן בְּעֵינֶיךָ שְׁבוּ אֲתִי" – אם גבה לבכם והתנשאתם ורשעתםם בדרכיכם, חזרו בתשובה והשפילו עצמכם. כספי לא הסתפק בפירושו התנפחות שהזכירו קודמיו, אלא הוסיף נופך למשמעותו של השורש: "התנפח-הדבר והגבהתו אצל מעלה". רק על ידי תוספת זו נוכל להבין את הפסוק "אם תִּבְעִיּוֹן בְּעֵינֶיךָ": אם גבהתם והתנשאתם, כפי שכספי פירשו. בשורש בע"ר מתקיף כספי את קודמיו בלשון ישירה: "אני תמה איך עשו בזה ארבעה ענינים [...] ולא מצאו אל לבם לומר בתחלת השרש כי הוא ענין אחד עם היות מבואר זה לתינוקות ולנשים?" במילים אחרות, כיצד לא עלה על דעת אבן ג'נאח ורד"ק למצוא מכנה משותף לכל ההיקריות בשורש בע"ר, שורש שלדעת כספי מתבקש מאליו למצוא לו משמעות-אב?

נסקור בקצרה את פירושיהם של אבן ג'נאח ושל רד"ק לשורש בע"ר. לשיטת אבן ג'נאח לשורש זה חמש משמעותות: (א) דלקה – "תִּבְעִיּוֹן בְּעֵינֶיךָ מְמַנֵּן" (שמואל ב כב 9). (ב) "הכריתה והאבוד" (לשון אבן ג'נאח בשורש זה) – "וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ" (דברים יג 6). (ג) כסיל – "אִישׁ בָּעֵר לֹא יֵדַע" (תהלים צב 7). (ד) רעייה – "וּבְעֵר בְּשִׁדָּה אֶחָר" (שמות כב 4). (ה) בהמה – "טֵעֲנוּ אֶת בְּעֵינֶיכֶם" (בראשית מה 17).⁵⁹ רד"ק משייך את המשמעות החמישית למשמעות הרביעית, את עושה הפעולה לפעולה עצמה – הבהמה הרועה ופעולת הרעייה. לדעת כספי משמעות אחת לשורש בע"ר:

בער [...] שכולם יודעים אָמְרָנוּ ביעור חמץ שענינו ההעדר והעדרה [...] לכן אומר אני כי אין בזה רק ענין אחד, מי שיהיה הפועל. ונמצא "בְּאֵשׁ תִּבְעֵר" (תהלים פג 15) כי האש מעדירה מציאות העצים ונמצא "וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ" (דברים יג 6) כי נְמִית האיש ההוא ונעדירהו [...] ונמצא כל אדם חסר מדעת והוא מין הסכלות שעל דרך ההעדר ואם כן מה נבקש בזה ענינים? האם נאמר כי לשם העדר יש שנוי הוראות וענינים בעבור שהוא על אלף מינים שפועלים אותו? ואין ההעדר מצד עצמות הוראתו רק ענין אחד והוא לא-היות הדבר כמותלט או לא היותו במקום מה! (עמ' 325–327).

העולה מפירושו, שמשמעות-האב של השורש בע"ר היא היעדר. מכאן נובע שמה של הבערה, שכן היא מכלה ומעדירה; מכאן שם הכסיל בער – שהוא נעדר מדעת; מכאן הביטוי "וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ" – פְּלֵה וְהִכֵּרְתָּ את הרע מקרבך; מכאן שם הבהמה הרועה, בעיר, והפועל המציין זאת, רעייה, בְּעֵר – שהם מכלים את התבואה באמצעות הרעייה. כספי אף מוסיף טיעון לוגי בדבריו: "האם נאמר כי לשם העדר יש שנוי

59. על פירושו זה כותב אבן ג'נאח: "והוא קרוב מן הענין הרביעי". לאמור, הבהמה הרועה והרעייה בעצמה קרובות במשמעותן. יש לציין שהפירוש החמישי מופיע בסוגריים רבועים והוא תוספת של באכר מכתבי יד מסוימים שלא היו לפני אבן תבון (ראה אבן ג'נאח, שורשים, הקדמתו של באכר). ניתן להסיק שלכספי לא היה כתב היד שבו השתמש באכר, וכתב היד שהוא השתמש בו מקביל לזה שהשתמש בו אבן תבון.

הוראות וענינים בעבור שהוא על אלף מינים שפועלים אותו? לאמור, הפרטים השונים והרבים לא ישנו את שם הכלל, שהוא העדרה. להעדרה זו אפשרויות ומצבים רבים: באמצעות השַׁרְפָה, הרַעֲיִיָה, תואר לאדם נעדר מדעת וכיוצא באלה – אך השם הכללי אינו משתנה.

בשורש אג"ר פירושו הכללי של כספי לשורש דומה לפירושו של קודמיו, אם כי הוא שונה מהם ביחסו לפרטים. לדעת אבן ג'נאח שני פירושים לשורש: (א) לשון אסיפה – "אַגְרָה בְּקִצִיר מְאֻכָּלָה" (משלי ו 8). (ב) מעה – "לְאַגְרֵת כֶּסֶף" (שמואל א ב 36). רד"ק מציע לשורש פירוש אחד – אסיפה. את אגורה מפרש רד"ק מלשון גרה, מעה, ו"האל"ף נוסף" (רד"ק בשורש אג"ר).

כספי סבור כאבן ג'נאח שהשורש של המילה אגורה הוא אג"ר, אך הוא נותן לה פירוש אחר:

אגר ענינו אחד מן המינים שנכנסים תחת קבוץ ואסיפת דברים [...] שקראו אל קבוץ מעות יחד "אגורה" מאומרו "לְאַגְרֵת כֶּסֶף" (שמואל א ב 36). כי טעמו לפי דעתי כמו "צרור הכסף". וקראו לכתב שנקבצו בו דְּבוּרִים רבים "אגרת", ואמרו: "אֲגָרֵת פְּתוּחָה בְּיָדוֹ" (נחמיה ו 5). כמו שקראוה מְגֻלָּה כאשר היא על צורת גלילה ועגול (עמ' 20–21).

העולה מדבריו, שאגורה מתאימה למשמעות השורש אג"ר משום שהיא צרור ואיגוד של כסף, ואינה מעה – מטבע או יחידת משקל של כסף – כפי שפירושו קודמיו של כספי. כמו כן, אגרת קשורה למשמעות הכללית של השורש – היא אסיפה ואגירה של דברים ושל מילים. אם כן, כספי לא זו בלבד שדאג "להכניס" את כל המשמעויות של השורש למשמעות-האב, אלא אף שינה במידת הצורך את הפירוש המקובל של מילה מסוימת – אגורה במקרה דידן – כדי שייכלל במשמעות הראשית שנתן לשורש, כדי להיות נאמן לעקרון המכנה המשותף המנחה אותו.

בחלק זה ראינו כיצד כספי משתמש באחד הפירושים המקובלים לשורש ומחיל אותו על כל ההיקריות שלו, אף במקרים שבהם נראה פירושו דחוק. לעתים פירש כספי שם עצם מסוים בהוראה שונה מקודמיו, כדי להכלילו בהסבר הכללי של אותו השורש. ביסוד כל המקרים הנזכרים עמד כאמור עיקרון לוגי אחד, עקרון המכנה המשותף – החובה ליצור מכנה משותף אחד שיאגד בתוכו את כל ההיקריות של השורש.

2. המצאת פירוש מהודש לשורש

בחלק זה נעמוד על מקרים שבהם כספי ממציא משמעות חדשה לשורש, שלא הובאה בספריהם של אבן ג'נאח ושל רד"ק כלל. הוא נזקק לכך כדי להציע משמעות שתכלול את הפסוקים השונים המשתמשים באותו השורש. לעתים דוחה כספי פרשנות פשוטה ומקובלת לצורך זה. דוגמה מובהקת לכך נמצא בשורש רח"ם.

לדעת אבן ג'נאח ורד"ק לשורש שלוש משמעויות: (א) חמלה – "בְּרָגוּ רַחֵם תִּזְכּוּר" (חבוקק ג 2). אבן ג'נאח אף אינו מבאר מהי משמעותם של הפסוקים הקשורים לחמלה, משום שמשמעותם ברורה ואינה צריכה לְפָנֵים. ואילו רד"ק כותב: "ענין כולם רחמנות, הדבר ידוע". עד כדי כך היה ברור לרד"ק מהי משמעות השורש, שביאר את המשמעות עם שם פעולה הבא מאותו השורש עצמו – רחמנות. (ב) אהבה – "אֶרְחַמְךָ ה' תִּזְקֶי" (תהלים יח 2). (ג) אבר ההולדה – "בְּצִאתוֹ מִרְחֵם אִמּוֹ" (במדבר יב 12). וכך כותב כספי על שורש רח"ם:

רח"ם: כבר קדם לנו בשרש חנ"ן בארנהו כי זה השרש ענינו העצירה והשמירה לדבר, הפך חנן וחנוניה. והַעֲד: "וְעֶצֶר רַחֵם"⁶⁰ (משלי ל 16). השם "בְּרָגוּ רַחֵם תִּזְכּוּר" (חבוקק ג 2), הטעם שמירת הבריאות והחיים לנו [...] שם־התאָר "יְדִי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת" (איכה ד 10), כי טעם רחמניות שומרות ועוצרות ילדיהן מכל צד. מזה השם קראו שם לאבר הנקבה כי הוא עוצר ושומר הטפה והעובר המתהַנֶּה ממנה עד זמן ראוי לפי הטבע (עמ' 4052).

הפירוש העולה מדבריו הוא, שרחמים ושאר המילים הגזורות משורש רח"ם משמעות שמירה והגנה: האם הרחמנית שומרת על ילדיה ומגנה עליהם; הַרְחֵם שומר על טיפת הזרע עד הזמן הראוי לה לצאת לאוויר העולם, וכדומה.⁶¹ זוהי משמעות חדשה לחלוטין ואין אנו מוצאים אותה כלל אצל קודמיו – אבן ג'נאח ורד"ק. אין ספק שהצורך למצוא מכנה משותף בין רחמים לַרְחֵם ולתת לשתיהן משמעות־אב אילץ את כספי להמציא לשורש משמעות חדשה לחלוטין – שמירה והגנה. דוגמה דומה לזו אנו מוצאים בשורש אב"ר. לשיטת אבן ג'נאח ורד"ק שתי משמעויות לשורש זה: (א) עוצם וחוזק (רד"ק) – "אֲבִיר יַעֲקֹב" (בראשית מט 24). (ב) כנף – "מִי יִתֵּן לִי אֲבִיר פִּינֶה" (תהלים נה 7). כדי למנוע פירושים שונים וריבוי משמעויות מפרש כספי כך:

אבר: כָּלֵל עֲנִינּוּ מִיֵּן אֶחָד מִסּוּג גְּבֵהוֹת וְהַתְּנַשְׂאוֹת. וּמִצֵּאנוּ מִזֶּה הַשֵּׁם הַנִּגְזָר כְּאוֹמְרוֹ "אֲבִיר יַעֲקֹב" (בראשית מט 24). וגם מְשֻׁבַּע זֶה הַעֲנִיֵּן אֲצִילִי אוֹמְרוֹ "מִי יִתֵּן לִי אֲבִיר פִּינֶה" (תהלים נה 7), "אֶרְחַף הָאֲבִיר" (יחזקאל יז 3) [...] כִּי שָׁמוּ שֵׁם זֶה לְכַנֵּף הָעוֹף מִפְּנֵי שֶׁהוּא סָבֵה לְגִבְהוֹת מִתְּעוֹפְפוֹת־הָעוֹף וְהַתְּנַשְׂאוֹתוֹ (עמ' 17–16).

60. בביאורו למשלי אומר כספי על פסוק זה: "ועצר רחם – מקום יצירת הולד שבו נעצר הזרע". מכאן מדייק כספי, שמשמעות המילה רחם היא מקום עצירה ושמירה.

61. לדעת כספי, המשמעות של רחמים במובנה המקובל כיום מופיעה בשורש חמ"ל. הבנה שונה זו של השורש רח"ם הולידה שוני נוסף בין רד"ק לכספי, במשמעותו של השורש כז"ר. רד"ק כתב ש"האכזריות היא הפך הרחמנות"; כספי לא יכול היה לקבל זאת משום שהרחמנות עניינה שמירה ולא חמלה, ולכן כתב: "כזר הפך החמלה [...] כי אין עצמות־שם־אכזריות הפך לעצמות־רחמנות רק לחמלה".

על פי פירושו משמעות השורש היא הגובה. מכאן השם אביר שעניינו גובה וגדלות, ומכאן אָבֵר/אָבְרָה, שהם הכנפיים הגורמות לבעל הכנף להגביה עוף. שוב אנו רואים, שכספי ממציא פירוש מחרד לשורש כדי שיכלול את כל ההיקריות של שורש זה. דוגמה דומה אנו מוצאים בשורש אז"ר. לשיטת אבן ג'נאת ורד"ק שתי משמעויות לשורש זה: (א) החגירה והזירוז (רד"ק) – "תְּאָזֵר מְתַנְיָךְ" (ירמיה א 16). (ב) לקדוח ולהבעיר – "מְאָזְרֵי זִיקוֹת" (ישעיהו נ 11).⁶² וכך כותב כספי:

אזר ענינו מין מסוג הַתְּזָקָה⁶³ וְהַדְּבִיּוֹק לדבר [...] ואולם "מְאָזְרֵי זִיקוֹת" (ישעיהו נ 11) שהוא בינוני מן הדגוש, וכתב אבן קמחי בשם אבן ג'נאת שהוא ענין אחר, שאין לו יחס כלל עם מה שנוזכר [...] הנה כל זה גרם להם להעדר מהם מלאכת ההגיון ולא יעמדו על ההוראה הכוללת בשרש שרש. וחלילה לכל זה ולדומה לזה! אבל "מְאָזְרֵי זִיקוֹת" טעמו מחזיקי זיקות, כי כן ענין כל שורש אז"ר. והעד הנאמן "וַיִּחְזְקוּ בְיַד שְׂמֹאֲלֵם בְּלִפְדֵיִם" (שופטים ז 20) (עמ' 22–23).

על פי כספי פירושו היחיד של השורש אז"ר הוא דיבוק, חיבור והחזקה. אף הביטוי "מְאָזְרֵי זִיקוֹת" פירושו מחזיקי זיקות – מחזיקים את הגצים והלהבות. וכבר מצאנו בספר שופטים, כותב כספי, שהחזיקו בכלי האש לצורך המלחמה. גם כאן אנו רואים, שכספי ממציא לשורש פירוש חדש כדי לכלול בו גם את הפועל מְאָזְרֵי שבישעיהו. בשורש בז"ק מרחיק כספי לכת ומחיל את עקרון המכנה המשותף אף על דעות שונות אצל חז"ל. אבן ג'נאת כותב כך: "בזק 'כְּמִרְאֵה הַבְּזָק' (יחזקאל א 14), לשון ברק". לאמור, בזק הוא הבזקת האז"ר. רד"ק מרחיב את הפירוש על סמך פרשנות חז"ל:⁶⁴

בזק 'כְּמִרְאֵה הַבְּזָק' (יחזקאל א 14), כמו ברק. ורבותינו פירשוהו לשון פזור [...] "בוזקין מלח על גבי הכבש" [...] "וַיִּפְקְדֵם בְּבָזָק" – שם מקום הנזכר בספר שופטים⁶⁵ [...] ובהגדה: "מהו 'וַיִּפְקְדֵם בְּבָזָק' שמנאן באבנים, שנטל אבן מכל אחד מהם ומנאם". ותרגום "כְּצִרֹר אָבֵן" (משלי כו 8): היך בזקא דכיפא בקלעא.

העולה מדבריו שלשורש בז"ק יש שלושה פירושים, הראשון על סמך פרשנות המקרא בלבד והנותרים על פי דברי חז"ל: (א) ברק, כפי שפירש אבן ג'נאת. (ב) פיזור. (ג) בָּזָק – אבן. וכך כותב כספי:

62. רד"ק מביא פירוש בשם אביו, שהביטוי מְאָזְרֵי זִיקוֹת משמעו מאספים ועורכים את הזיקות, בדומה לפירוש הראשון של השורש. מעניין לציין, שבכתב היד של כתאב אלאצול שהיה בידי באכער מופיע גם פירוש זה (ועל כן הוא מופיע בתוך סוגריים רבועים; ראה הקדמתו של באכר לספר השרשים; וראה לעיל הערה 59), אך רד"ק לא הפנה לאבן ג'נאת. מכאן שכתב יד זה, שהיה בידי באכער, לא היה בידי אבן תיבון ואף לא בידי רד"ק וכספי.
63. ניקדתי כך, משום שמשקל קְטֻלָּה מצוי מאוד במשנתו של כספי.
64. על יחסו של רד"ק במילונו ללשון חז"ל ראה נצר, רד"ק; הנ"ל, מלשון מקרא.
65. בשופטים א 4 מוזכר "ויכוסם בבזק". הצירוף "ויפקדם בבזק" מופיע בשמואל א יא 8.

בזק [...] ⁶⁶אולם כאשר ראיתי רבותינו הטובים ממנו כמה מעלות טובות שאמרו על "כְּמַרְאֵה הַבֶּזֶק" (יחזקאל א 14) שהוא גפת שענינו פסלת הזיתים; וגם קצתם אמרו כאור היוצא מתוך הכבשן; וקצתם אמרו כאור היוצא מן החרסים, אם ששערתי מעט על היותם חולקים, כי לא היה הדבר ברור אצלם לגמרי, כי התחיל אָבְדָן לשוננו וְעִמְנוּ, נטייתי מדעתי [...] הסכמת אלו השלש אותיות מראש היה על תנועה מהירה תכופה לצדדים מתחלפים. ולכן מזה שָׁמוּ שֵׁם לאבן שאמרת [=אבן השרפה] וכן לגפת כשהאש דולק בו וכן לכבשן שבתוכו חרסים כי כל זה מפורסם גם אלינו. וכן הנעת המלח שהיו עושים הכבש כדי שלא יִחַלֵּק [=יחליק] היו עושים אז כמו זאת התנועה בפזרם המלח עליו (עמ' 293–294).

על פי פירושו משמעות־האב של השורש מופשטת: "תנועה מהירה תכופה לצדדים מתחלפים". מכאן קראו לאבן השרפה בֶּזֶק, משום שהיא מתנועעת לצדדים שונים, ומשום כך קראו לגפת המפוזר בצדדים שונים, לדעה אחת בחז"ל, או לאש המפוררת בכבשן, לדעה אחרת – בֶּזֶק. ומכאן הביטוי "לבזוק מלח" – לפזר את המלח במהירות לצדדים שונים. כספי חיפש אפוא פירוש שיציע מכנה משותף בין הדעות השונות של חז"ל על פירוש הפסוק "כְּמַרְאֵה הַבֶּזֶק". כספי אף מציין, בשורש זה ובמקומות רבים אחרים, שאנו חייבים להסתמך על דעתם של חז"ל בכל הנוגע ללשון העברית, משום שבזמנם עוד לא אבדה לשוננו כפי שאבדה בזמנו שלו, והם הכירו את הלשון העברית טוב מאשר בימנו. ⁶⁷משום כך ממציא כספי פירוש חדש לשורש בז"ק שיכלול את כל הדעות של חז"ל בנושא.

לשורש בט"ן שני פירושים לדעת אבן ג'נאה ושלשה פירושים לדעת רד"ק: (א) בטן בלשוננו – "וּבִטָּן רִשְׁעִים תִּחַסְרֶנּוּ" (משלי יג 25). (ב) בוטן – "בִּטְנִים וּשְׂקָדִים" (בראשית מג 11). (ג) לרד"ק: "מקום האמצעי" – "מִלְעַמַּת הַבֶּטָן אֲשֶׁר לְעִבְרַת הַשְּׂבָכָה" (מלכים א ז 20). אולם כספי מפרש את השורש בט"ן פירוש מקורי:

בטן [...] ואין ספק שההוראה עצמית בזה השרש היה שהוסכם כי חבור הבי"ת והטי"ת והנו"ן יהיה מורה על עגול וסבוב דבר חלול סגור שתוכו מלא מְעַנְיָנִים. וכי ראו שבטן האדם כן ענינו, קראוהו בטן. וכן החלק שבשכבה שהוא על דמיון זה [...] וכן כי ראו שפרי ידוע אצלם שהוא כן, קראוהו בוטן ובטנים, כאמרו "בִּטְנִים וּשְׂקָדִים" (בראשית מג 11). וטוב אצלי שיהיה הנקרא בלע"ז פיניוניש כי הם נסגרים בבטן הפינייא שיש לה כמה בִּטְנִים כידוע (עמ' 310–311). ⁶⁸

66. כספי פירש תחילה פירוש אחר, עד שראה את פירוש רבותינו.

67. הנחה זו, שאנו איבדנו את רוב הלשון העברית ונתתו לנו אך המילים המצויות בכתבי הקודש, חוזרת על עצמה פעמים רבות במילונו של כספי. בשורש אב"ח כותב כספי: "אבח מה אוכל עשוהו אם חזרנו לתהו ובהו כי אבדה חכמת חכמינו וגם רוב לשוננו עד שלא נמצא מזה השורש רק 'אֶבְחַת תִּרְב'; ובשורש בז"ק שאנו עוסקים בו: 'ודי לנו בזה השרש עדים נאמנים מרבתינו הקדושים שלא אבדו מן הלשון השיעור שאבדנו אנחנו'.

68. כספי מפרש את ה"בטנים" של התורה כצנבורים הסגורים בבטן האצטרובל (pinhones).

לפי כספי משמעות-האב של השורש בט"ן היא אפוא דבר עגול וממולא בתוכו. משמעות זו היא המכנה המשותף בין "בטן" = איבר בגוף האדם לצורת הבטן שהייתה בשבכה ולבוטן = הצנובר. גם כאן אנו עדים לכך, שכספי ממציא פירוש מחודש ומקורי לשורש כדי שיאגד בתוכו את כל היקרויותיו.

גם בשורש ביי"ת חידש כספי משמעות כדי שתכלול את כל מופעיו של השורש. אבן ג'נאח ורד"ק מציינים ארבע משמעויות לשורש זה: (א) בית – "כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֲדָשׁ" (דברים כב 8). (ב) פנים ו"תוך" – "מִבַּיִת וּמִחוּץ" (שמות כה 11). (ג) מקום ומשכן – "לְבָתִּים לְבָדִים" (שמות כה 27). (ד) תכשיט – "הַפָּאָרִים וְהַצְּעָדוֹת וְהַקְּשָׁרִים וּבָתֵּי הַנֶּפֶשׁ" (ישעיהו ג 20). וכך כותב כספי:

בית: דגם זה כענין מה שכתבנו בבט"ן. וזה כי כווננו בזה השימוש להורות על חלילות דבר שיכנסו בתוכו דברים אם שיהיה בו יחס עגלה או לא [...] וכן "לְבָתִּים לְבָדִים" (שמות כה 27); וכן "אֲרָגוֹת שֵׁם בָּתִּים לְאַשְׁרָה" (מלכים ב כג 7), כי הכל מקומות חלולים, וכן "בַּיִת עֶפְרַיִם" (איוב ח 14); "בַּיִת אֲבָנִים יִחַזֶּה" (איוב ח 17), הכל מקומות חלולים. וכן "וּבָתֵּי הַנֶּפֶשׁ" (ישעיהו ג 20) – כלי כסף וזהב שיש בהם מקומות חלולים (עמ' 311–312).

לאמור, פירושה-האב של השורש ביי"ת הוא מקום חלול העשוי להכיל דברים. פירוש זה מתאים באופן ישיר לבית בלשוננו, והוא משמש תחליף לפירוש השלישי של אבן ג'נאח ורד"ק. "בָּתִּים לְבָדִים" – מקומות חלולים לצורך הבדים. אף תכשיטים מסוימים נקראים כך משום שהם "כלי כסף וזהב שיש בהם מקומות חלולים".

3. התעלמות ממקבילות בשפה הארמית

בטרם נביא מקרים שבהם נמנע כספי מלהשוות לשפה הארמית מסיבות לוגיות, נבדוק מה יחסו הכללי של כספי להשוואה בין העברית לשפות אחרות. לאורך מילונו, ואף בשאר ספריו, מבדיל כספי באופן גורף בין השוואת העברית לשפות האירופיות (הפרובנסלית והלטינית⁶⁹), שאותה הוא פוסל לחלוטין, לבין השוואה לשפות שמיות, שבה הוא משתמש פעמים רבות.⁷⁰ נביא כאן מספר דוגמות⁷¹ שבהן השוואה כספי,

pinhons – צנוברים; pinha – אצטרובל. אני מודה לפרופ' סיריל אסלנוב על מידע זה). רד"ק מביא פירוש נוסף, שה"בטנים" הם הפיסטוקים בלשוננו.

69. כספי קרא לשפה הפרובנסלית ששימשה בזמנו "לעז". וראה אסלנוב, מילון, עמ' 108–112.

70. על תופעה זו ראה בהרחבה אסלנוב, שם, עמ' 95–124. וראה עוד ראק, מצרף, עמ' 61–64; כשר, כספי, עמ' 124–128; צייטקין, עמ' 163. על ההשוואה בין העברית לשפות הלטיניות כותב כספי (ראק, שם, עמ' 61–62): "המפרשים הקודמים רוצים לאחד הלשונות ולווגו לשון העברי עם הלעז והלטי וולותו, הפך מה שרצה השם לחלק הלשון, וכל אחד בהסכמה מיוחדת [...] והכל טעות ואיש אין באיך בקי בלשון הקדש שלנו". ואולם כספי ראה הבדל גדול בין השוואה בין שפות שמיות, שבה הסייע פעמים רבות, כנאמר בפנים, לבין תרגום התורה.

במילונו ובשאר כתביו, את השפה העברית לשפה הארמית, וניעזר בהשוואה זו לשם הבהרה סמנטית של שורשים שונים.

על הפסוק "דְרָכֵי סוֹרֵר וַיִּפְשְׁחֵנִי" (איכה ג 11) כותב כספי:⁷² "ויפשחני – מטעם בקיעה, וכן תרגום 'וישסף שמואל' (שמואל א טו 33): ופִשַׁח. וידוע כי העברי והארמי והערבי מיסוד אחד". לאמור, אנו יודעים שפירושו של השורש פש"ח הוא בקיעה וחיתוך מן התרגום ופִשַׁח למילה וישסף, שפירושה ידוע – לשון חיתוך וביצוע.

בשורש רה"ט כותב כספי: "וכן תרגום 'וַיִּרְצֵן' (בראשית ית 2) – וַיִּרְקֵט, הנה זה יורה כי סוג רהט הוא הַמְשָׁכוֹת קָן ארוך כמו שזכרנו רבים" לאמור, פירוש השורש רה"ט הוא הימשכות והתארכות של קו מסוים. משום כך התרגום הארמי לריצה הוא משורש רה"ט, שכן הריצה גם היא הימשכות בין נקודת ההתחלה להמשכה.

על "חֲגִים יִנְקְפוּ" (ישעיהו כט 1) כותב כספי: "אמר ינקפו – לשון גנאי לְסִפּוֹת, והוא לשון סוריאני, מֵאִמְרוֹ 'וערפתו' (שמות יג 13): ותנקפיה', והסוריאני והערבי והערבי מיסוד אחד הם, וזה כענין אמרו 'זובת השה עורף כלב' (ישעיהו סו 3)".⁷³ כלומר מן התרגום ותנקפיה למילה וערפתו אנו לומדים, שהוראת השורש נק"ף היא מעשה שלילי.

מן הדוגמות הללו ניתן ללמוד, שכספי נעזר במידת הצורך בהשוואה של העברית לארמית. בסעיף זה נביא מקרים שבהם היה מתבקש שכספי ייעזר בשפה הארמית לשם ביאור השורש אך הוא לא עשה כן. לטענתנו התעלם כספי במכוון ממקבילות משכנעות בשפה הארמית כדי לשמור על עקרון המכנה המשותף.

דוגמה לדבר אנו מוצאים בשורש כפ"ן. וכך כותב אבן ג'נאח בשורש זה: "כפן 'כַּפְּנָה שְׂרָשִׁיָה עֲלִיו' (יחזקאל יז 7) הוא אצלי הפוך מן הארמי⁷⁴ שקורין לקבוץ 'כנופיא', כלומר שנקבצה וכנסה שרשיה אליו [...]; 'לְשֵׁד וּלְכַפֵּן תִּשְׁחָק' (איוב ה 22), 'בְּחֶסֶד וּבְכֶפֶן' (איוב ל 3) – תרגום 'רעב' כפנא⁷⁵". לדבריו יש אפוא לשורש כפ"ן שתי משמעויות: (א) קיבוץ, כינוס ואסיפה: "כַּפְּנָה שְׂרָשִׁיָה" – אספה וכינוס את שורשיה; (ב) רעב. בהוראה זו מתפרשים הכתובים באיוב, "בְּחֶסֶד וּבְכֶפֶן" ו"לְשֵׁד וּלְכַפֵּן". כאן הסתייע אבן ג'נאח בשפה הארמית: כפן העברית זהה למקבילתה הארמית כפנא,

כספי מזלזל במקומות רבים ביכולת לתרגם את תורת משה לשפות אחרות, ואף שפות שמיות בכללן. כך לדוגמה הוא כותב ברתוקות, פרק יב: "הנה בכלל כמה גדול ההבדל בין לשון ובין לשון ובפרט בין לשון הקדש ובין שאר הלשונות. כי אף על פי שהועתקה התורה ושאר ספרי הקדש אל הערבי והרומי הנה הועתקה ההוראה בעיון גס ועל דרך ההעברה. ואם לא על המעט בתכלית, אין מלה מועתקת בעיון דק וכפי עצמות ההוראה בעברי". לאמור, במקרים בודדים הצליחו המתרגמים להעביר את כוונת ההוראה בשלמותה ובדקותה לשפה המתורגמת.

71. קצתן מביא אסלנוב, מילון, עמ' 95–98.

72. עכ"כ, ב, עמ' 20.

73. אני מודה לידידי ד"ר יחיאל צייטקין, שהפנה אותי למובאה זו.

74. הפוך בסדר אותיותיו: בארמית השורש הוא כנ"ף, ובעברית כפ"ן.

75. בבראשית יב 10 ובמקומות נוספים.

ומשמעות שתיהן היא רעב. בדומה לאבן ג'נאח מפרש גם רד"ק כפן הוא רעב, על פי הארמית.⁷⁶ אולם כספי סבור אחרת:

כפן מין קיבוץ, כאומרם על קבוץ־עם "כנופייא" (תענית כד ע"ב ועוד). ונמצא השם "לְשֵׁד וּלְכָפֶן תִּשְׁחָק" (איוב ה 22) כי שני אלה [=השוד והמלחמה] על המין השני מן הרעות שזכר המורה והוא קום קבוץ עם על עם להזיק ולהשחית⁷⁷ [...] הפעל קל: "כִּפְנָה שְׁרָשְׁיָה עָלָיו" (יחזקאל יז 7; עמ' 750).

לאמור, משמעות השורש כפ"ן היא קיבוץ והתאספות, וביאור המילה כִּפְנָן באיוב הוא מלחמה בין קבוצות עמים, ביאור המתאים למשמעות הכללית שנתן כספי לשורש זה. כספי מתעלם במכוון מן ההשוואה למילה הארמית כפנא, ככל הנראה משום שלביטוי "כִּפְנָה שְׁרָשְׁיָה" שביחזקאל יש פירוש אחד בלבד: אסיפה וקיבוץ. לשיטתו המילה כפן באיוב ("בְּחֶסֶךְ וּבְכַפְנָן") צריכה להיות במשמעות דומה לפירושה ביחזקאל. על כן פירש שכפן היא מלחמה בין קבוצות עמים, ובכך נותר נאמן לדרכו, שלכל ההיקריות של אותו השורש יש מכנה משותף אחד. עיקרון זה עדיף בעיניו מן ההשוואה לארמית, שבה תרגום המילה רעב הוא כפנא.

בדומה לכך, ובצורה קיצונית אף יותר, מצאנו את פירושו לשורש כמ"ן. אבן ג'נאח כותב בשורש זה דברים ברורים: "כמן 'על כִּפְנָן יוֹסֵב' (ישעיהו כח 27) – ידוע. בְּמִכְמָנִי הִזְהָב וְהִקְסָף" (דניאל יא 43) – 'מטמוני'. דומה ללשון הארמית שאומר 'ויכמן ליה'⁷⁸ ונגזר ממנו". הוא מציע אפוא שני פירושים לשורש כמ"ן: (א) תבלין הכמון הידוע היום – "על כִּפְנָן יוֹסֵב" (ישעיהו כח 27).⁷⁹ (ב) מטמון ומחבוא – בְּמִכְמָנִי הִזְהָב וְהִקְסָף" (דניאל יא 43). כאן מסתמך אבן ג'נאח על הארמית, שבה מצאנו את השורש כמ"ן במשמעות של ארב, נטמן והתחבא. אותם שני הפירושים כותב גם רד"ק.⁸⁰ והנה, כספי נמנע מלפרש כך את המילה מְכַמְנֵי הגזורה משורש זה: "כמן מצאנו בְּמִכְמָנִי הִזְהָב וְהִקְסָף" (דניאל יא 43), ומצאנו 'על כִּפְנָן יוֹסֵב' (ישעיהו כח 27) שהוא

76. לפסוק באיוב ה מביא רד"ק עוד פירוש של אביו, ש"כפן" הוא "אפיסת המעות", כלומר עוני והיעדר כסף.

77. כוונתו למורה הנבוכים ג, יב. בפרק זה מסביר הרמב"ם שהרע המשפיע בעולמנו נגרם בידי האדם, ואילו עולמו של ה' מעיקרו טוב הוא. יש שלושה סוגים של רעות לדברי הרמב"ם: (א) הדברים הפוגעים באדם על ידי ההתהוות והכיליון; (ב) הנזקים הקורים לאדם על ידי פגיעות של בני אדם זה בזה (וזהו כוונת כספי כאן); (ג) רעות שגורם האדם לעצמו בהתנהגותו הטיפשית.

78. תרגום המילים 'יִאָרְבַּ לֹו' (דברים יט 11).

79. רד"ק כותב: "על כִּפְנָן יוֹסֵב", הוא הנקרא כומין בלע"ז. כוונתו ל-cumin בשפה הפרובנסלית, שפירושה כמון. אני שב ומודה לפרופ' אסלנוב על מידע זה.

80. רד"ק מסתמך על תרגום ארמי לפסוק אחר: "ודומה לו בלשון ארמית יִאָשֶׁר לֹא צָדָה" – וְיָדָלָא כְּמֵן לִיָּה' (שמות כא 13).

מין זרע וצמח. ולא נוכל לְהַנְבֵּא" (עמ' 740). לאמור, מחמת מספר ההיקריות המועט לא נוכל לקבוע מסמרות ביחס לפירוש המילה מכמני. במבט ראשון, תמוה מדוע התחמק כספי מלפרש את המילה מכמני ולא נעזר בלשון הארמית, כפי שעשו אבן ג'נאח ורד"ק. ואולם, כפי שכבר כתבנו, במקרה זה לא יכול היה כספי להיעזר בארמית, משום שהפירוש הארמי המבאר את המילה מכמני אינו מציע הסבר לשם הצמח כמוון, ולשיטת כספי אין פירוש חלקי להוראתו של שורש. במילים אחרות, כספי מעדיף לא לפרש את השורש כלל ("ואנו לא נוכל להינבא"), ובלבד שלא יפרש אותו בניגוד לעקרון המכנה המשותף.

ה. סיכום

במאמר זה ראינו, שפירוש השורשים העבריים הוא לדידו של כספי חלק בלתי נפרד מפירושו לכתבי הקודש. וכמו שבפירושו לכתבי הקודש התייחד כספי בשילוב תורת ההיגיון בכל עניין ועניין, כך גם בכתובת מילונו. יתר על כן, הוכח שכספי הרחיק לכת בפירושו הסמנטיים כדי לשלב את תורת הלשון עם תורת ההיגיון. כספי נאמן לתורת ההיגיון, המתבטאת במאמר זה בעקרון המכנה המשותף, עיקרון לוגי חסכני, והוא דבק בו אף במקרים שפירושו למילים מסוימות נראים דחוקים ורחוקים.

לעתים המציא כספי משמעות חדשנית לשורש, כדי שזו תכלול את כל ההיקריות השונות ותתאים לעיקרון הנזכר. בניגוד לשיטתו שלו עצמו, המסתמכת בביאורים סמנטיים על השפה הארמית כגורם משווה, נמנע כספי, בשונה מקודמיו, מלהשוות משמעות של שורשים שונים למקבילות בשפה הארמית הנראות מתבקשות מאליהן, אם ההשוואה מפרה כלל לוגי.

במילים אחרות, כספי ראה את תורת ההיגיון כשלד שממנו מורכבים השפה וכללי הדקדוק. כל סטייה מכללי ההיגיון כמוה כערעור יסודות בניין הלשון.⁸¹ לעומת זאת, נתינת פירוש, דחוק ככל שיהיה, או לחלופין ויתור על השוואה בין שפות שמיות, אינם מערערים את מבנה השפה ואת תורת הלשון כפי שראה אותם כספי. לעומתו דאגו קודמיו, אבן ג'נאח ורד"ק, לפירוש המתאים והנראה ביותר לאותה המילה, מבלי מחויבות חיצונית לתורת ההיגיון או כפיפות לכללי הלוגיקה.

יתר על כן, כספי השקיע יצירתיות רבה בפירוש הסמנטי של השורשים, משום שהפירוש הרגיל, הנראה במושכל ראשון, לא הספיק לדידו. משום כך לא נמצא כמעט שכספי נמנע מלפרש את השורש אף במקרים שהפירוש ברור לקורא. לשיטתו הפירוש הראשוני לא תמיד יתאים לפירוש הכולל את כל ההיקריות והמתאים לעקרון המכנה המשותף. לעומתו, אבן ג'נאח ורד"ק הסתפקו לעתים בהבאת פסוק ללא פירוש נוסף, אם הפירוש אינו נצרך ומוכן לקורא מאליו.

81. לקדימות הלוגיקה לתורת הדקדוק בכתביו של כספי ראה קהן, דקדוק.

נספח

תוכן העניינים ("לוח זכרון") של ספר רתוקות כסף שכתב המחבר עצמו⁸²

- לוח זכרון בקצור הכוונה, מִפְּרָק פְּרָק שנסדר:
- א. להודיע בענין האותיות הכ"ב, ומה הוראת שם ושם שנקרא כל אחת בו.
  - ב. להודיע ענין הבנינים השמנה, ומה היה חלוקתם.
  - ג. להודיע שאין ראוי להביט לבד אל מה שנמלט בידנו מן העברי, רק אל מה שההקש נותן.
  - ד. להודיע דיוק השמות המשותפים, שעשה אבן רשד.
  - ה. להודיע דיוק השמות הנרדפים, שעשה אבן-חמד.
  - ו. להודיע כי מצד שנעלמו שם אלו הדיוקים מאבן גאנח ואבן קמחי, נטו בספרי השרשים שעשו.
  - ז. להודיע כי מחויב שביסוד הלשון היה בכל שרש עשרה סוגים מן הנחים זולת מן השלמים, וכי לאלו העשרה הוראה אחת סוגית. ואחר כן לשרש שרש הוראה מיוחדת אחת סוגית, ותחתיה מינים ומיני מינים בחלוקת מאמרות ההגיון.
  - ח. להודיע כי יש שרשים משותפים, שמיסדי הלשון יסדו כל אחד להורות לנו בו תוכחות ומוסרים כמו בשרש און ואול וזולתם רבים.
  - ט. להודיע שכל שם יונח לדבר, אם מקצת ארבע סבותיו, אם מצד סגולותיו ומקורו.
  - י. להודיע כי הדבר יתואר פעם מצד שהוא פועל, ופעם מצד שהוא פעול, ופעם מצד שניהם. וכן הפעלה תצטרף לפועל ולפעל. וכי היחסים על מינים רבים.
  - יא. להודיע שאין ראוי בענין היחסים להביט אל מה שנהוג בשאר הלשונות דרך למה שהוסכם בעברי, כי ללשון לשון הסכמה מיוחדת גם בענין מלות היחס.
  - יב. להודיע כי מה שהועתקו ספרי הקדש אל שאר הלשונות, הנה המעט הוא שנשאר עצמות הוראת מלות לשון הקדש, כי זה דבר נמנע ברובו שהוא ככולו.
  - יג. להודיע כי כל ענין מונח – פעם יהיה על דרך מה שבעצם, ופעם על דרך מה שבמקרה.
  - יד. להודיע כי כל ענין מונח – פעם יהיה על דרך מה שבפעל, ופעם על דרך מה שבכח.
  - יה. להודיע כי כל ענין מונח – פעם יהיה הכרחי, ופעם יהיה מצואי, ופעם איפשרי והוא על שלשה מינים.
  - יו. להודיע כי בהרבה מקומות יונחו הדברים בסתם, ואין הכוונה רק ביחוד ותנאי־מה.

82. מילה הנתונה בסוגריים מרובעים היא תוספת הכתובה בכתב היד בצד העמוד. כל ניקוד המופיע כאן הוא בהתאם לניקוד הסופר של כתב יד זה. שיטת הניקוד שלו אינה זהה תמיד לשיטה המקובלת בזמננו. לפני תוכן העניינים מופיעה הקדמה שחלקה העיקרי הובא בתוך המאמר.

- יז. להודיע כי עזיבת הביאור אינו עול וחמס, ועשייתו הוא חסד גמור. וכל זה מצד מה שידוע כי ההבדל: ממנו כולל, וממנו מיחד, וממנו מיחד מן המיחד.
- יח. להודיע כי סימן הזכר והנקבה אינו דבר הכרחי.
- יט. להודיע כי סימן היחיד והרבים אינו דבר הכרחי.
- כ. להודיע כי סימן העבר והעתיד אינו דבר הכרחי.
- כא. להודיע שנכון ב"הגיון" ובעברי להניח שמות דמיונים ראשונים במקום נגזרים, וכן בכאן הפך זה.
- כב. להודיע כי שמות הנגזרים – על אי זה משקל שיהיו, ואף במשקל הבינוני והפעול – הם שמות ותארים גמורים. וגם רבים שיהיו על משקל פועל הוא פעול. וכן הפך זה.
- כג. להודיע מענין שמוש כל לשון תנועה ופעלה שישתנה הענין, מפני השתנות היחס בין "אל" ובין "מן". וכי נהגו להשמיט היחס. ולא יובן המכוון, רק כפי המקום שהוא בו.
- כד. להודיע כי כל שמוש פעלה ומעשה, נכון להניח ללב ולנפש ולמחשבה, כל שכן בדיבור החיצוני.
- כה. להודיע כי כל שמוש פעלה ומעשה, נכון להניח לכל העדר כמו לקנין.
- כו. להודיע כי כל שמוש פעלה ותנועה, נכון להניח לפועל מצד שאינו מונע אותו או שאינו פועל חלופו, אבל עוזב אותו על ענינו שהוא בו.
- כז. להודיע כי כל תאר מאמר: פעם יונח במוחלט כפי מה שהוא על האמת, ופעם בהעברה או בצירוף אל דבר. ויותר נפלא בלשון כל ענין שלילה; כי פעם יונח באמת, ופעם מצד שהחיוב הוא חלוש ופחות. ומזה הכלל היה צדק שני המתנגדים יחד משני צדדים.
- כח. להודיע רמז שתוף ענין ה"אחד" ו"הוא הוא" וה"דומה".
- כט. להודיע רמז שתוף שם הנמצא ושם הדבר.
- ל. להודיע שכל מין כפל הוא להורות על חזוק הענין המונח.
- לא. להודיע שכל סימן שנים אינו תמיד בצמצום; אבל אם לרבותי אם לחזוק הענין.
- לב. להודיע רמז ענין "פחות ויתר".
- לג. להודיע שאין בכל ספרי הקדש תמורת מלות במלות וגם לא אותיות, זולת אותיות אר"י.
- לד. להודיע שאין בכל ספרי הקדש חסרון אות ומלה, זולת אותיות הטעם ומלות המציאות.
- לה. להודיע שראוי לנו כי בכל פסוק נדע תחלה מלותיו ואחר גזרותיו.
- לו. להודיע שכל שמוש ארבעת הבנינים הפעולים נכון להניחם על הפועל, מפני שכל מניע ופועל אחר שהוא גשם, הוא מתנועע ומתפעל. וגם הונח על בלתי גשם מצד אומרים "דברה תורה" וכוליה. ויורמז על ביאור זאת ההקדמה.
- לז. להודיע רמז ענין אומרים "אין מוקדם ומאוחר בתורה".
- לח. להודיע שכל שמוש פעל יוצא אין לזה גבול לשני ולשלישי, כי גם למאה ואלף.

לט. להודיע כי ראוי בשרש שרש, שיונח לו תחלה שני מינים מן השם. דמיון ראשון האחד שיורה על מהות הענין, מבלי שיורה על תנועה ופעלה. ואחר יונח לו מין השמות הנגזרים ואחר כל שמות הבנינים אם שנמצאו בידנו אם לא.

מ. להודיע עוד ביאור חלוקות הראויות לשרש שרש.

מא. להודיע ענין מה שנקרא בין המדקדקים "תואר גובר", ואיך בשרש אחד יראו מזה שמות משקלים מצד שנוי בין הענינים קצתם לקצתם.

מב. להודיע ענין כתוב וקרי, שנהגו לעשות בקצת מלות.

מג. להודיע ענין הנקודות, שנהגו לעשות בקצת מלות.

מד. להודיע ענין הטעמים, שנהגו לעשות בכל כתובי הקדש.

מה. להודיע כי שני מיני הנחות עשו מיסדי הלשון: המין האחד – שלא ישתנה לעולם עוד היה זה כאלו הוא טבע הכרחי; והאחר – שישתנה כאלו הוא טבע איפשרי.

מו. להודיע כי נכון בעברי כמו ב"הגיון" לתאר הכל מצד חלקו וכן הפך זה.

מז. להודיע רבוי שנוים שעשו בהנחת שמות לדברים: אם בשנוי ניקוד, אם בתוספת וגרעון אות ואותיות, אם בהפוך אותיות, וגם יש בחלוף א"ת ב"ש.

מח. להודיע שמיני ההגבלות שנים: האחד – דוקא. והאחר – לאו דוקא.

מט. להודיע ענין הדבוקים וההפסקים הנמצאים בכתובי הקדש.

נ. להודיע ענין התארים והשמות, שנהגו לפעמים להניח לדבר מצד היות השם והתאר ההוא מורה על ענינו הנזכר שם. והיותר יקר – שנוי שמות ותארים לשם יתברך.

נא. להודיע כי בהרבה מקומות הונח ענין דרך הנחה גמורה צודקת והוא כזב; אבל הונח כפי מחשבת ההמון הסכלים, או כפי מחשבת קצת אנשים רעים.

נב. להודיע שאין כל הגזרות הכתובות הם הנחה גמורה; אבל יש לשאלה, ויש לתמה, ויש דרך כעס וגערה. ולא יובן זה מן המלות תמיד, אבל יובן כפי הענין.

נג. להודיע דרך וסודור לנתינת הסבות הארבעה אם בשאלות "למה" או זולת זה.

נד. להודיע קצת מיני יחסים, שטעו בו רבים, כמו "חמור לחם".

נה. להודיע קצת לשונות, שטעו בו רבים, כמו אומר "לא יסף" והדומה לו.

נו. להודיע קצת לשונות, שטעו בו רבים ממה שבא העטף במלת "גם" או "עוד".

נז. להודיע קצת על ענין [סתירה] וההפך שנוכח בספר המורה.

נח. להודיע פרט מענין תארנו הדבר האחד בשני תארים הפכים יחד, מצד היות מורה על הממוצע בין שני הקצוות ההפכיים.

נט. להודיע שני מיני הרכבת המאמר, והם הרכבת הגדה וסיפור והרכבת ביאור ותנאי.

ס. להודיע כי אין בגזרת העבר מן הקל דרך משקל אחר, שהוא חציו קמוץ וחציו פתח. חלוף מה שהניחו בו המדקדקים שלשה משקלים.

סא. להודיע ענין ההקש התנאי המתדבק בכתובי הקדש.

סב. להודיע ענין הגזרות הכוללות והחלקיות והסתמיות בכתובי הקדש.

סג. להודיע ענין הגזרות המתהפכות והבלתי מתהפכות בכתובי הקדש.

סד. להודיע ענין הנצחות וההכרחות בכתובי הקדש.

- סה. להודיע ענין הנחת שני חלקי הסותר.
- סו. להודיע ענין השמטת העלול עם זכירת העלה, או הפך זה.
- סז. להודיע ענין השמטת זכירת הפועל או הפעול גם יחד המקום או הזמן הנרמז.
- סח. להודיע ענין הגבלת זמן רחב מאד, עם שאינו מחויב שיהיה נמשך למה שקדם.
- סט. להודיע בפרט ענין הצטרפות "ימים רבים" וכן "ראשית" ו"אחרית".
- ע. להודיע בפרט ענין אומרו "ואיש אין בארץ לבא עלינו"; "ואדם אין לעבוד את האדמה".
- עא. להודיע שסדור שני דברים – אחד קל ואחד חמור – יהיה על שני מינים.
- עב. להודיע שאין בכל כתובי הקדש, ה"הפוך" שזכר אבן גאנח בשער, יחד לזה.
- עג. להודיע שראוי לרמוז על האב בעד הבן, וכן הפך זה.

קיצורים ביבליוגרפיים

- אבן ג'נאח, שרשים = יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים בתרגום יהודה אבן תיבון, מהדורת בנימין זאב באכר, ברלין תרנ"ו
- אבן רשד, היגיון = מחמד אבן רשד, כל מלאכת הגיון, ריווא דטרינטו ש"ך
- אסלנוב, מדקדקים = סיריל אסלנוב, "בין המדקדקים הלטיניים (דונטוס ופריסקיאנוס) לבין רד"ק, האפורי ודי בלמש לעניין הדיון הפונטי", מחקרים בלשון ח (תשס"א), עמ' 324–303
- Cyril Aslanov, *Le Provençal des Juifs et l'hébreu en Provence*: = מילון *de Joseph Caspi*, Paris 2001 Šaršot ha-Kesef *Le dictionnaire*
- באכר, כספי = Wilhelm Bacher, "Joseph Ibn Kaspi als Bibelerklärer", *Festschrift zu Hermann Cohens siebzigsten Geburtstag*, Berlin 1912, pp. 119–135
- דוידסון, היגיון = Herbert A. Davidson, "The Authenticity of Works Attributed to Maimonides", in Ezra Fleischer et al. (eds.), *Me'ah She'arim: Studies in Medieval Jewish Spiritual Life in Memory of Isadore Twersky*, Jerusalem 2001, pp. 111–133
- טברסקי, כספי = Isadore (Yitzhak) Twersky, "Joseph ibn Kaspi: Portrait of a Medieval Jewish Intellectual", *Studies in Medieval Jewish History and Literature* 1 (1979), pp. 231–257
- טירת כסף = ר' יוסף כספי, טירת כסף הוא ספר הסוד, בתוך כתבי ר"י כספי, א, מהדורת י' לאסט, פרסבורג תרס"ה (ד"צ ירושלים תש"ל)
- כספי, עכ"כ = ר' יוסף כספי, עשרה כלי כסף, מהדורת י' לאסט, פרעסבורג תרס"ג

כספי, רתוקות = ר' יוסף כספי, רתוקות כסף, כ"י רומא אנגליקה OR 60 (ס' 11708)
 במכון לתצלומי כתבי יד בבית הספרים הלאומי בירושלים)
 כספי, שרשות = ר' יוסף כספי, שרשות כסף, כ"י רומא אנגליקה OR 60 (ס' 11708)
 כספי, תוצאות = יוסף בן אבא מארי כספי, "תוצאות ודוגמאות מספר שרשות
 כסף", Oxford 1907 Type Hart,
 כשר, כספי = חנה כשר, יוסף אבן כספי כפרשן פילוסופי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת
 בר אילן, תשמ"ג
 כשר, מעשה בראשית = חנה כשר, "הפתיחה שבכתבי יד לפירושו האלגורי של רד"ק
 למעשה בראשית", קרית ספר סב (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 873-885
 כשר, שולחן כסף = חנה כשר, שולחן כסף לר' יוסף אבן כספי, ירושלים תשנ"ו
 כשר ומנקין = חנה כשר ובצלאל מנקין, "פירושו של יוסף אבן כספי ל'מלות ההגיון'
 לרמב"ם", תרביץ עח (תשס"ט), עמ' 383-398
 מלות ההגיון = משה בן מימון, מלות ההגיון, ירושלים תשכ"ט
 מלות ההגיון (אפרת) = ישראל אפרת, מקאלה פי צנאעת אלמנטק - ספר מלות
 ההגיון להרמב"ם - במקורו הערבי ובתרגומי אבן תבון, אחיטוב, וכיבש - ערוך
 עפ"י כתיב"ד מהדורות ראשונות ומתורגם אנגלית, ניו יורק תרצ"ט
 מלות ההגיון (קאפח) = יוסף בכה"ר דוד קאפח (תרגם הגיה והכין), באור מלאכת
 ההגיון לרבנו משה בן מימון - מקור ותרגום עם הקדמותיהם ופירושיהם של
 רמ"ד, רי"ה, רמ"כ, חי"ר ורמ"ו, קרית אונו תשס"א
 ממן, אבן ג'נאח = אהרן ממן, "ר' יונה אבן ג'נאח", לשוננו לעם מ-מא (תשמ"ט),
 עמ' 125-131
 ממן, פילוסופיה = אהרן ממן, "רבי יונה אבן ג'נאח: בין פילוסופיה ללשון", לשוננו
 ע (תשס"ח), עמ' 351-359
 מקראות גדולות הכתר = מקראות גדולות "הכתר", בעריכת מנחם כהן, רמת גן
 תשנ"ב ←
 נצר, מלשון מקרא = ניסן נצר, "מלשון מקרא ללשון חכמים: עיונים סמנטיים
 במילונות העברית בימי הביניים", תרביץ סא (תשנ"ב), עמ' 449-464
 נצר, רד"ק = ניסן נצר, "תרומתו של רד"ק לפתרון מלים יחידאיות-שורש עפ"י לשון-
 חכמים", *Hebrew Union College Annual* 59 (1988), עמ' א-יא
 עכ"כ = עשרה כלי כסף, עשרה חיבורים ממשנתו של כספי, מהדורת י' לאסט, א-ב,
 פרעסבורג תרס"ג
 צייטקין = יחיאל צייטקין, מאפייני פרשנות המקרא ביצירותיהם של פרשני הפשט בני
 האסכולה המיימונית של פרובנס במאות ה-13-14, עבודת דוקטור, אוניברסיטת
 בר אילן, 2011
 קבוצת כסף = ר"י כספי, קבוצת כסף, בתוך עכ"כ, עמ' 20-24

קהן, דקדוק = משה קהן, "קדימת ההגייון לדקדוק במשנתו של יוסף אבן כספי", דעת
[עתיד להתפרסם]

קהן, ההדרה = משה קהן, "'שרשות כסף': מילונו העברי של יוסף אבן כספי" [בהכנה]
קמחי, שרשים = דוד בן יוסף קמחי, ספר השרשים, ירושלם תשכ"ז (Berolini 1847)
ראק, מצרף = אביגיל ראק, פרשנות המקרא של ר' יוסף אבן כספי: דרכי הפרשנות
ומהדורה מדעית מבוארת של מצרף לכסף לבראשית, רמת גן תשס"ז
רבינובין, כספי = חיים ראובן רבינובין, "ר' יוסף [בן אבא מרי] כספי", בית מקרא טו
(תש"ל), עמ' 352–358

רביצקי = אביעזר רביצקי, "ספר המטאורולוגיקה לאריסטו ודרכי הפרשנות המימונית
למעשה בראשית", בתוך מ' אידל, ז' הרוי וא' שביד (עורכים), ספר היובל לשלמה
פינס, ירושלים תשמ"ח, עמ' 225–250

רוזנברג, הטעאה = שלום רוזנברג, "ספר הטעאה לר' יוסף אבן-כספי", עיון לב
(תשמ"ד), עמ' 275–295

רוזנברג, היגיון = שלום רוזנברג, "הגייון שפה ופרשנות בכתביו של ר' יוסף אבן
כספי", דת ושפה מד (תשמ"ד), עמ' 105–114

רוזנברג, לוגיקה = שלום רוזנברג, לוגיקה ואונטולוגיה בפילוסופיה היהודית במאה
הי"ד, ירושלים תשל"ד

רוזנברג, פרשנות = שלום רוזנברג, "על פרשנות המקרא בספר המורה", מחקרי
ירושלים במחשבת ישראל א (תשמ"א), עמ' 85–157

רנאן, המחברים = Ernest Renan, *Les écrivains juifs français du XIVe siècle*,
Paris 1893